

Magyar zene

2 • 2001

Magyar zene

ZENETUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

XXXIX. évfolyam, 2. szám

2001. május

Tartalom

MILLENNIUMI ESZTENDŐ

- 115 SÁROSI BÁLINT
Népzenei tartalmú Bartók-témák

- 129 BERECZKY JÁNOS
„...hogy keressük nemzetünk saját hangját”
Kodály első két gyűjtőútja és a *Nyári este*

TANULMÁNY

- 151 RICHTER PÁL
Bitematikus stratégiák szonáta formájú tételekben

- 171 KISS GÁBOR
Egy kompozíciótörténeti paradigmaváltás előzményei –
a liturgikus formulától az ordináriumciklusig

- 183 SIPOS JÁNOS
Népdalok a kazak sztyeppe két végéről – 2. rész

- 201 ZOLTAI DÉNES
A „Wagner-ügy” és az antiromantikus fordulat

DOKUMENTUM

- 205 FRIEDRICH NIETZSCHE
A Wagner-ügy
Egy muzsikusz-probléma

RECENZÍÓ

229

GÖNCZY LÁSZLÓ

Műveljük kertjeinket!

Ittzés Mihály: 22 zenei írás

MEGJELENIK A

NEMZETI KULTURÁLIS ALAPPROGRAM

TÁMOGATÁSÁVAL

Magyar zene

ZENETUDOMÁNYI FOLYÓIRAT – 2001/2

A Magyar Zenetudományi és Zenekritikai Társaság lapja • Szerkeszti: Székely András
• Levelezési cím: Magyar Zene – Magyar Zenei Tanács, 1364 Budapest Pf. 47.,
telefon: (+36 1) 318 42 43, telefax (+36 1) 317 82 67 • Kéziratot nem őrzünk
meg, és csak felbélyegzett válaszbörítékkal küldünk vissza • Kiadja a Magyar
Zenei Tanács • Felelős kiadó: Csengery Adrienne • Előfizetésben terjeszti belföldön
a Jóbarát '92 Bt., telefon/telefax (+36 1) 201 84 48, külföldön a Batthyány
Kultur-Press Kft., telefon/telefax (+36 1) 201 88 91, (+36 1) 212 53 03; e-mail:
batthyany@kultur-press.hu • Előfizethető a terjesztőktől kért postautalványon
Előfizetési díj egy évre 1 500.- forint. Egyes szám ára 375.- forint • Megjelenik
évente négyszer • Szedés: graphoman • Nyomtatta az Argumentum Könyv- és
Folyóiratkiadó Kft. Budapesten • ISSN 0025-0384

Sipos János

NÉPDALOK A KAZAK SZTYEPPE KÉT VÉGÉRŐL

2. RÉSZ

Nyugat-kazak dallamtípusok

Tanulmányom első részében¹ a kazak gyűjtések előzményei után a nyugat-kazak gyűjtőutamat ismertettem, és a terme dallamokkal elkezdődött a kazak dallamstílusok bemutatása is.

Folytassuk most a nyugat-kazak népzenevel való ismerkedést a többi dallamtípussal, és azok magyar vonatkozásaival. Először a kis, majd a nagyobb ambitusú dallamtípusokat ismertetem; végül az egyedi kazak dallamokról és a területen élő más népek zenéjéről lesz szó.

KIS HANGTERJEDELMŰ KISTERCES DALLAMOK

A kisebb – kvint vagy szext – hangterjedelmű nyugat-kazak dallamokat célszerű a nagyobb hangterjedelműektől külön kezelni, ugyanis ebben a népzeneben, amint az sok más népzene esetén is tapasztalható, az oktávhoz közeli vagy annál nagyobb ambitusoknál jelenik meg először a diszjunkt forma, melyben a dallam első része más, magasabb hangtartományban mozog, mint a második rész. A kisebb ambitusok természetszerűen inkább a konjunkt dallamfelépítéseknek kedveznek, ahol a magasabb és a mélyebb sorok hangtartománya egy közbelső sávon keresztül érintkezik, így a dallam nem szakad szét egy magasabb és egy mélyebb részre.²

Már az előző cikkben tárgyalt *terme* dallamok egy része is kis hangterjedelmű volt. A többi kis ambitusú kisterces dallam között két határozottabb csoportot figyelhetünk meg, a siratókat és a pszalmodizáló dallamokat.

A sirató stílus – kis ambitusú domború sorok

A nyugat-kazakisztáni Mangislakban, ha nem is egykönnyen, de eredményesen gyűjthetők a sirató dallamai. Siratót tud szinte minden nő, fiatal vagy öreg, és ha nem is éneklük, de ismerik ezeket a dallamokat a férfiak is. A halottat kötelező elsiratni a halál harmadik, hetedik, negyvenedik és századik napján, és felhangzik a sirató akkor is, amikor a haláleset után egy rokon vagy ismerős először látogatja meg a gyászoló családot.

¹ *Magyar Zene* XXXIX/1. 27–56.

² Lásd Dobszay László–Szendrei Janka: *A Magyar Népdaltípusok Katalógusa I–II*. Budapest: 1988, 55.

1. ábra A délnyugat-kazakisztáni Mangislak térképe a gyűjtési helyekkel

Előadásmódjában és zenei tartalmában a leánybúcsúztató hasonló a halottsiratóhoz, ami nem véletlen, hiszen ilyenkor a lány meghal a szülők számára, elmegy messze idegenbe, a férj családjának kiszolgáltatottan. A sirató dallamok általános jellemzője a kis ambitusú, egy vagy két dallammagból álló szerkezet, domború, vagyis emelkedő–ereszkedő dallamsorokkal és alacsony sorzáró hangokkal.

A sirató stílus legegyszerűbb és talán legősibb dallamát a kis, domború *so-la-so-(fa)-mi = re-mi-re-(do)-ti* motívum jellemzi. Természetesen a dallamok korára vonatkozó állítások többnyire merészek, hiszen kialakulásuk idejéből, sőt sokkal későbből sincsenek sem felvételeink, sem lejegyzéseink, és a régebbi korok zenéjével foglalkozó irodalomban még a zenére történő utalások is igen ritkák. Mégis feltételezhető, hogy egy olyan dallamfelépítés, amelyik ilyen egyszerű, és amely más, összetettebb dallamokban is alkotóelemként elő-előbukkan, viszonylag régi. Különösen igaz lehet ez a sirató műfaj esetén, amelyik talán a leginkább hagyományörző minden zenék között.

A legegyszerűbb siratódallam elemi mozgásán belül megemlítendő jellegzetesség, hogy a sorok végén az egyenletes *re-do-ti* ereszkedés helyett a dallam nemegyszer lefelé ugrik egy kistercet (*re-ti*).

Gyakori, hogy siratáskor a fenti domb alakú motívum ismétlődik újra meg újra, jellemzőbb azonban, hogy már ennél az elemi dallammozgásnál is kialakul egy egyszerű kétsoroság, melyben a második sor egy-két hanggal mélyebben követi az elsőt, de mindkét sor ugyanazon a hangon zár. Ugyanakkor a siratófolyamatnak sokszor csak egy része mutatja ezt a legegyszerűbb formát, gyakori, hogy egy-egy sor végén a b^2 vagy b^3 fok is megszólal, bár ez a hangmagasság sok dallamban érezhetően csak esetleges, még nem rögzült.³ Később erre is mutatok példákat, először azonban szemléljük meg a legegyszerűbb, egykadenciás siratók egy dallamát (1. kotta).

(♩ = 120)

E - sik - tiŋ al - d'áy ka - ra - tas,
Ka - bí - giŋ al - d'áy mal - ga šaš.

1. kotta
A legegyszerűbb siratóforma

Ez a dallamag kiegészülhet egy járulékos, szinte szervesen hozzáfűzött, csak indulatszavakat (*au, ah, aj...*) hordozó *re* záróhanggal. Az új záróhang miatt erősödik a kétsoros érzet, ugyanakkor a siratófolyamat egységei nem feltétlenül ezen a hangon zárnak. Ilyen dallamot látunk a 2. kottán.

(♩ = 60)

Bis - si - - - m'la dew, oy, bas - ta - yin,
A - lis - ka ši - ga - riŋ tas - ta - yin, ay.
O dü - - - ni - y'aw kí - yin - dí,
Oy - lan - báy je - tip - áy bar - gay - šiŋ,
Kī - ya - met de - gen, aw, kí - yin - dí,
Kiy - nal - máy je - tip, oy, bar - gay - šiŋ, ŋay.

2. kotta
Re-hangon járulékosan
leereszkedő kétsoros sirató

³ A fokszámokat a magyar népzene kutatásban megszokott módon használom, tehát $f^1-g^1-a^1-b^1-c^2-d^2-e^2-f^2-g^2-a^2 = VII-1-2-b^3-4-5-6-7-8$ -ik fok.

Más sirató dallamokban a g^1 szintén csak záróhang, vagy záróhangok formájában jelenik meg, de már a második, pontosabban a záró dallamsor szövegesen és zeneileg is teljes jogú beépült elemeként. Ebben a kétsoros dallammenetben a jellemző megpihenések, belső kadenciák az 5–2–1 fokokon, tehát a *la-mi-re* hangokon fordulnak elő (3. kotta). Vannak férfiak által előadott hasonló dallamok is, ezek azonban rendszerint kissé bővítik a hangterjedelmet, és a hangsoruk eol helyett fríg színezetű. E dallamforma erejére jellemző, hogy ez a *la-mi-re* ereszkedés egyetlen sorban is megtörténhet.

(♩ = 60)

Ak sur at a-yan - day kör bü-gün el jok,
Al - dīn - da kus kon - gan-day űay - dīn köl jok.
A-yan - dap ak sur at bar - ga - nīn - da,
Al - dīn - d'ay min de gel dep tur-gan kos kü-reű jok.

3. kotta
Re-hangra leereszkedő
kétsoros sirató

A kétsoros sirató dallamokban a leggyakoribb 2. fokon kívül sorzáróként a $b3$, 4. sőt az 5. fok is előfordulhat. Gyakran ismétlődnek rögzült kétsoros formák, de nem ritka az sem, hogy a siratófolyamaton belül több különböző sorzáró hang is van. Az eltérő kadenciák ellenére a jellegzetes kis ambitusú, domború siratós dallammozgás összeköti ezeket a dallamokat a fentiekkel.

A 4. kottában a $b3$ és a 2 főkadenciák vegyesen fordulnak elő, ahogy ez sok más dallamban is látható. A kis domború sorok és a jellegzetes sorfelépítés mellett azonban ez a kis sorvégi eltérés, vagyis a $b3$ éneklése a 2 helyett nem nevezhető jelentősnek.

(♩ = 60)

Ay me-nen kü - nim tu-tīl - d'ay,
Al - tīn bir sa - kam u - tīl - d'ew.
Ut - kau bir ki - si be - rer - me,
Jez - de - kem kay - tīp ke - ler - m'ay.

4. kotta
Vegyes, alacsony kadenciás
sirató dallam

Az 5. kottában a 4. és a 2. fokú sorzáró hangok találhatóak meg. A sorzáró hangok magassága általában sok siratóban bizonytalan, a sorvégek ugyanis hajlamo-

sak a 4. fokról a 2. fokra való lehajlásra, legalább a díszítésekben. Ráadásul emlékezhetünk, hogy a legegyszerűbb sirató formánál is a dallam vége a 4. fokról ugrott le a 2. fokra, tehát a sor végi 4. fok szerepe már ott is bizonyos értelemben kitüntetett volt.

Mégis ezekben a dallamokban a 4. fokú sorvéggel egy kissé más karakter lép be, hiszen a magasabban záródó kis ambitusú sor már nem domb jellegű, benne inkább egy *do-re-mi-re* forgómozgás figyelhető meg. Zenei szempontból mégis döntő, hogy a 4. fokú kadenciától eltekintve a dalok hangról hangra megegyeznek a fent már látott siratókkal, ráadásul többségük műfaja is sirató vagy menyasszony-búcsúztató. Olyan dallam is akad, melynek műfaja *kara en* vagyis tulajdonképpen népdal, ám zeneileg megegyezik a fenti csoport sirató dallamaival.

$\text{♩} = 120$

Ba - zar - dan kel - gen, ey, ke - se - ler,
 Sāy sa - - - maw - rīn, aw, e - se - ler.
 Ja - nim - dāy kōr - gen, ay, jan a - nām,
 Jol - da bir ke - lip, oy, tur - gay - sīn, aw.

5. kotta
 Sirató dallam 4. fokú kadenciával

A sirató stílusban eddig, még a 4. fokon záródó sorokban is, főleg domb karakterű vagy ereszkedő sorokat láttunk. A most következő dalokban azonban a kis ambitusú és az 5. fokú sorzáróhang kombinációja már nem teszi lehetővé a domb formát. A sorok lágyan emelkedő indulása és a dallam második felének karaktere megegyezik ugyan az eddig látott sirató dallamok megfelelő helyeivel, mégis, az első sor *mi-re-do* trichordon való hullámszó mozgást mutatva eltér a siratók fenti dallam-megoldásaitól. És valóban, e dallamok között nincs is sirató műfajú, és leánybúcsúztató is csak egy akad, melyet a 6. kottában mutatunk be.

$\text{♩} = 112$

kez - de tok - san bas - t'ay i - yil ä - ke,
 Sīy - ma - d'ay tor - gay ba - sīm bī - yīl ä - ke.
 Kīz da bol - sam ä - ke - me ul - day e - dīm,
 Jek kōr - ge - nīn ä - kem - nīn bī - yīl bil - dīm.

6. kotta
 Leánybúcsúztató, mi-re-do
 trichordon mozgó első sorral

A „pszalmodizáló” stílus

Vannak olyan kis ambitusú mangislaki dallamok, amelyek a magyar, illetve többek között az anatóliai *pszalmodizáló* stílussal hozhatók kapcsolatba. Jellemző rájuk a *mi-re-do* magon történő mozgás által meghatározott dallammenet, az 5- $\flat$ 3- $\flat$ 3 vagy 5- $\flat$ 3-4 belső nyugvópontok, és legtöbbször a recitativ előadás. A *mi-re-do* mag föl felé kiegészülhet *fa*-val vagy *so*-val, a dallam vége pedig többnyire *la*-ra ereszkedik le. A dallamok között van lakodalmi dal, terme, bölcsődal, szerelmes dal és táncdallam is.

A stílus központi képviselője a kétsoros, de négyes osztatú, 5- $\flat$ 3-4 vagy 5- $\flat$ 3- $\flat$ 3 belső kadenciás, 1-5/6 ambitusú, tizenegyszótagos *Ak böbek* „fehér baba” dallam, mely ezen a nyugat-kazak területen igen elterjedt (7-8. kotta).

$\text{♩} = 100$

Bir küy bar - ı dom-bi - ram - da, ıa, be,
tar - tıl - ma - gan - ıa - la,
Bir sır bar kö - ni - lim - de, ıo - o - o - o - o,
way - tıl - ma - gan, i - yi.

Refr.

Şi-nar, ay, Şi-nar, ay, ga-şî-gîñ siz-g'a-ya ku-mar, aw,
Şi-nîñ-dî ayt-şîñ kâ-ne-kıy jas jü-rök ka-şan tî-nar, ay-a.

7. kotta
Ak böbek dallam refrénnel

$\text{♩} = 100$

Ak Bö - bek ket - ke - nîñ - be, e - ley - he - e,
sert - ten ta - yîp, a - y - e - aw,
A - dam - d'ay al - d'ay - ra - t'iy dü - ni - ya, haw,
er - l'ay za - yîb, aw, e - iy, er - l'ay za - yîb, wey.

8. kotta
Ak böbek dallam

2. ábra. Akles néni énekel Jetibayban

Ugyanebbe a dallamcsoportba tartoznak más, 1–5 ambitusú, 7–8-szótagos és 5–b3–2 kadenciás kétsoros dallamok, valamint határozottan négysoros, tizenegyszótagos, 5–b3–2 vagy 5–b3–b3 kadenciás dallamok is. Noha előfordul giusto előadásmód is, mint a tizenegyszótagos, négysoros 9. *kottán* láthatjuk, általánosabb a recitáló előadás (10. *kotta*).

$\text{♩} = 92$

Biz-din el kay-tuw - ši day Ar-ka jay-lap.
 Kep-sen-ge suw tús - e - tin bi - ye bay-lap.
 Sa-maw-rün saz-din suw' ay sa - ri gi - zil šay,
 Šäs-ke - de tu-riw - š'ed' ay ä - zer gay - nap.

9. kotta
Giusto pszalmódizáló dallam

$(\text{♩} = 182)$

Ey, ä - we - li tuw-gan - nan soñ bir-ge jet-tim, cy,
 Eñ - bek - tep e - ki jas - ta tör - gö jet - tim,

10. kotta
Recitáló pszalmódizáló dallam
(folytatása a 190. oldalon)

Üs pe-nen tört ja - sım - da ti - lim ši - gip,
 Sü - dü - lep at' a - nam - d'aw er - mek et - tim.
 Kel - gen soñ beş ja - sı - ma o - yin bil - dim,
 O - yin - nan kal - ga - nım - da wa - yim bil - dim,
 Cad. Al - ti - da ba - la - lar men a - sik a - tıp..
 O - yin - nın, e - hey ne - şe tür - lü, oy, ja - yin bil - dim, iy.

10. kotta

Recitáló pszalmodizáló dallam
(folytatás a 189. oldalról)

Távolabbról ide sorolhatunk még néhány kis ambitusú ereszkedő, 4- $\flat$ 3-x kadenciás négysoros dallamot, amelyeknek első fele alapvetően a *do-re-mi* trichordon mozog. Ilyen jellegű többek között a 11. kottabeli bölcsődal.

Ay - na - la - yin ak bö - pem,
 Ap - pak bo - lıp jü - re - di,
 Ak kö - ten - ge ka - ga - dı,
 Ma - ma - sı ö - zi ba - ga - dı,
 Kö - ten - ge ka - ga - dı.

11. kotta

4- $\flat$ 3-x kadenciás pszalmodizáló bölcsődal

A kazak „pszalmodizáló” stílus külön rétegét alkotják azok a dalok, melyeknek első sora felugorva a 7. fokon zár, és amelyek végül nem ereszkednek le *la*-ra, hanem a *ti* hangon zárnak, egyebekben azonban megegyeznek a fenti *la*-n végződő dallamokkal. A *do-re-mi*-(so) hangokon megfigyelhető huzamos mozgásaik miatt *do-re-mi* = *b-c-d-re* transzponálva ebbe a zenei csoportba soroltam őket. A 12. kottán egy ilyen *ti* végű dallamot látunk, melyet az tesz különlegesen tanulságossá, hogy többszörös *do*-ra majd *ti*-re történő zárás után egy refrénnel végül mégis leereszkedik a *la* hangra.

♩ = 68

Ay, a - ga-lar, a - ga - lar,
 Ja - ſi da űl-kõn, ay, a - na - lar.
 Ka-rin - das jet - ke - jay a - pa-lar,
 Al - di - njiz - da, goy, ay - ta - tin,
 Bir az - gån-tay, aw, sõ-zũm bar.
 Ba-ya - gi yil - ki jĩ - lin - d'ay,
 Men a - nam - nan, goy, tuwip - pĩn.

Sar' Ar - ka - nim da kĩ - rin - da,
 Ā - we - li A - day a - ta - miz da, goy,
 Je - tip - ti ko-nis, ay, bu - rin - da...
Cad. Ey, bir ne - ſe mal - di,
 goy, kir - gån, ay - day, aw,
 Ay - day, ay, ay - day, ay, ay - day, ay,
 ay - day, ay - day, aw.

12. kotta. Magas elsõ sorũ pszalmodizáló dallam

Távolabbról ide sorolhatunk néhány szekvenciás jellegű altató dallamot is, melyek kis ambitusukban és ereszkedõ karakterükben mutatnak hasonlóságot a pszalmodizáló csoport dallamaival (13. kotta). Ezek a melódiák a siratók, a pszalmodizáló dallamok és a szekvenciásan ereszkedõ dallamok egyes tulajdonságait viselik. A magyar népzene hasonló dallamait a régies, kis ambitusú dallamok között találjuk meg.⁴

♩ = 112

Āl - diy - āl - diy, bõ - be - gim,
 Aw - zĩm - da - gi õ - le - njim.
 Be - sik jĩ - rin ay - ta - yĩn,
 Tũn uy - kĩm - di tört bõ - lip,
 Be - sik jĩ - rin ay - ta - yĩn.

13. kotta
Kis ambitusú szekvenciás dallam

⁴ A 13. példának magyar párhuzama is van, típuszáma: 18-408-00-00x.

Ugyanide tartozik a 14. kottán látható altató is, melynek első három sora túlnyomóan a *mi-re-do* trichordon mozog, kivéve éppen a második sor végét, vagyis a főkadenciát.

$\text{♩} = 116$

Ak be - sik - ke bö - le - yin,
Ak tö - sek - ke ja - la - yin.
Ja - rí - gím me - nin ja - tír, aw,
Ál - diy de bö - pe bo - líp aw, aw.

14. kotta
Kis ambitusú szekvenciás dallam

Kis ambitusú dalok emelkedő első sorral

Néhány kis ambitusú kétsoros dallam első sora határozott lendülettel emelkedik az 5. fokra, hogy azután a második soruk onnan ereszkedjen alá. Ez a fajta emelkedő-ereszkedő dallammegoldás a kazak népzeneben nem ritka, ilyen mozgást végez a 15. kottában bemutatott dallam is.

$\text{♩} = 112$

A - ša - may - lap tay bay - lap,
Tay ter - let - sen bay - bay - lap.
A - zí - rak a - gat is kíl - sam,
Ū - lü - kön ä - kem ay - gay - lap.

15. kotta
Kis ambitusú dallam emelkedő első sorral

NAGYOBB AMBITUSÚ „MELODIKUS” DALLAMOK

Eddig főleg olyan délnyugat-kazak dallamokkal foglalkoztunk, amelyek ambitusa 1–5 vagy legfeljebb 1–6 volt. A nagyobb hangterjedelmű, kisterces skálájú dallamok közül két csoport emelkedik ki. Ezekben a nagyobb hangterjedelem és a tendenciájában ereszkedő dallammozgás már lehetővé teszi, hogy a dallamsorok jobban elkülönüljenek egymástól, és közöttük párhuzamos mozgások, sőt nemegyszer határozott diszjunkt szerkezet is kialakuljon. Mégis inkább az a jellemző, hogy e dallamok második fele is magasan kezdődik.

3. ábra Nurmuhambet énekel és dombrázik Mangiszlakban

Domború első sor

Az egyik osztály dallamainak jellemzője a domború első sor, mely a b_3 környékéről felemelkedik a 7–8. fokra, majd onnan száll vissza az 5. fokra. Emlékezhetünk, hogy a siratók jellegzetes sorformája is domború volt. A második sorok változatos magasságokból ereszkednek le. Ezeket a dallamokat két csoportba osztottam.

Mielőtt ezt a két nagyobb ambitusú csoportot bemutatnám, észre kell vennünk, hogy egyes kisebb ambitusú dallamok is ilyen jellegű dallammozgást végeznek, tehát a domború első sorukat egy ereszkedő második sor követi. Ezért, mint a kisebb és a nagyobb ambitusok közötti összekötő típust, ezeket most mutatom be. E dallamok többségében a domború első sor közepén a 6. fokig emelkedik fel (16. kotta).

(♩ = 92)

O, Döŋ-gey, ew, mī-naw Döŋ-gey, ew, Döŋ-gey, Döŋ-gey,
 Da-wī-sim, aw, a-sil-may - dī, nay, way, waw,
 dū-ni - ye sī-ga jel-mey, a - a.

16. kotta
Kisebb ambitusú dallam
domború első sorral

Más, nagyobb ambitusú dallamok első sora határozottabb domb alakot formázva közepén a 7. vagy a 8. fokig emelkedik fel. Az olvasónak feltűnhet, hogy a 17. kotta dallama nem két-, hanem négysoros. Valóban így van, azonban, mint már a siratóknál is láttuk, és később is tapasztalni fogjuk, ezen a kazak területen nem ritka a szoros összefonódás a két-, négysoros, sőt nagyobb sorszámú dallamok között. A figyelmes szemlélő hamar észreveszi, hogy a 17. kotta (a 194. oldalon) első két sora meg egyezik a második két sorral, kivéve az első, illetve harmadik sor zárlatát. Nem alaptalan tehát itt egy kétsoros dallam négysorosra bővülésére gondolni, és így már érthető, hogy miért vizsgáljuk a kétsorosok közt.

(♩ = 112)

Ke - le - min jo - gar'-dan, ay, ker - ge mi - nip,
 Ak bas al - ta-yí to - ga gáw er - ge mi - nip, aw.
 Ay - ri - lip Ak Bö - bek - ten jür - gen - nen,
 O - nan da, öl - gen jak - sí, d'aw, jer - ge gi - rip, oy.

17. kotta
 Nagyobb ambitusú dallam
 domború első sorral

Mangislak területén a kisterces skálát használó dallamok dominálnak, és a *do*-n végződő dallamok között a *do*-ra záró terméken kívül mindössze egyetlen egységes dallamosztály van. Ebben az osztályban a tizenegyszótagos, kétsoros dallamok sorai szintén domborúk, és az első sor a már sokszor látott $\bar{b}3-6/7/8-4/5$ ívet írja le. A második sor eleje az első sor kezdetének magasságában mozog, sőt egy-egy hangja még az első sor elejének terjedelme fölé is ívelhet, de a második ütemtől kezdve a második sor az elsőnél néhány hanggal lejjebb, azzal párhuzamosan halad. Ezek a dallamok erős hasonlóságot mutatnak a fenti kisterces skálájú dallamokkal, sok esetben csak a záróütemben van eltérés. Alább két domború első sorú, *do*-végű dallamot mutatok be. A 18. kotta első sorának az íve laposabb mint a 19. kottán (a szemközti oldalon) szereplő dallamé.

(♩ = 80)

Su - ra - sañ, a - ey, ay, me - niñat'n, ey, Zül - gar e - dim,
 Kel - gen - de ka - ra sőz - ge, wey, dil - mār e - dim.
 Jī - yīr - ma bes ek' ay - na - lip, ew, kel - sem kay - ta,
 Dün' - ye - niñ tört bu - ruš - ĩn, ey.
 Ey, ay - da, bil - gar e - dim, ey.

18. kotta
 Kisebb ambitusú *do*-dallam,
 domború első sorral

Néhány tizenegyszótagos, négysoros dallam első két sora megegyezik a fenti kétmagvú dallamokkal, és második soruk az 1. fokon zár le. Ezután a harmadik-negyedik sorok vagy alacsonyan recitálva ereszkednek le az első fokra, vagy – mint a 20. kottán láthatjuk – először fölkapaszkodnak a 4–5. fokra, és onnan ereszkednek le újra. Vitathatatlan a kapcsolat a fenti kétsoros dallamok és a jelen négysoros megoldás között.

(♩ = 96)

Ár kim-diŋ, aw öz or-nu-nan, goy, aw, ä-dil go-yíp, ī-la-la,
Bā-ri bir wa-kīt ō-zi, ŋoy, ay, je-tek-tey-di, ŋay...
Jür-gön-de, ŋaw, or-ta-miz-dan, goy, ay, ar dak-ta-yík,
Refr. Bir gü-ni bā-ri-miz-dí, ŋay.
Haw, sa-gün-dí-ra-a-d'ay, d'ay, aw, sa-gün-dí-
ī-ī-ī-ī-ī-ī, aw, sa-gün-dí-ra-dí.

19. kotta
Közepes ambitusú do-dallam,
domború első sorral

(♩ = 120)

Ey, A-wī-lim je-ri, ay, Er-ko-nay-diŋ, aw, bi-yi-gin-d'ew,
Kus ko-nar ka-ra jer-diŋ šel' ew bi-yi-gi-ne.
Būr-kit-tey jel aw-dar-gan, ay, to-lík-sīy-mīn, e-lew,
A, ke-še-gi get-ken er-kem, aw, küy'-gü-ne, ŋe.

20. kotta
Négysoros dallamok létrejötté
egyszerűbb formákból

Domb-völgy első sor

A későbbiekben látni fogjuk, hogy a domb-völgy vonalú első sor a mongóliai kazakok dallamvilágában központi helyet foglal el. Ha ritkán is, előfordulnak ilyen dallamok Mangislakban is, ezeknek formája gyakran A_k -val írható le (21. kotta).

♩ = 100

Men get-ke-l'ay je-ŋe-s'ay kōp jīl ō-ti, ŋaw,
Kōp sar-ga-yíp kō-ke-šim gas'-ret ček-tiŋ, ay, je-ŋe-s'aw.

21. kotta
Domb-völgy első sorú dallam

Emelkedő sorok

Egy kétsoros, nagyobb ambitusú dallamcsoportot a 8. fokon záró főkadenciára emelkedő első sor jellemez (22. kotta).

(♩ = 100)

Kal-kim-niη jī-la-ga-niη ne g'la-yin,
Ar-tim-da bir az jī-lap, oy, baw-rim kal-d'aw, way.

22. kotta
Dallam emelkedő első sorral

Magas domb alakú első sor

Alacsonyabb domb alakú sorokat bőven láttunk a sirató dallamaiban. Az egyedi 23. kottának az első sora szintén domb alakú, de ez a domb igen magasan helyezkedik el.

(♩ = 92)

A, Zāw-reš se-niη ū-sin, ay, el-den kel-dim, ay,
Ba-ya-gī ō-zin kōr-gen, ay, jer-den kel-dim,
Sen ne-ge men gel-gen-de tebi-ren-bey-sin,
ly's-kep bir sū-ye-yin, ay, de-gen e-dim, ay.

23. kotta
Dallam magas domb alakú első sorral

AUTENTIKUSNAK TŰNŐ, DE EGYEDI DALLAMOK

Vannak az anyagban egyedül álló, nehezen beosztható, mégis autentikusnak tűnő dallamok is. Az egyedi esetek vizsgálata mindig tanulságos, hiszen épp egyedi voltuk világítja meg élesen a többségi dallamok tipikus tulajdonságait. Nézzünk meg néhány ilyen dallamot: vajon mennyiben válnak el a mangislaki dallamok többségétől?

Egyedi kisterces dallamok

Amilyen gyakran látunk a mangislaki dallamok sorai között szekund párhuzamokat, olyan ritka a kvart- vagy kvintpárhuzam. Mindössze két kvintváltóhoz hasonló szerkezetű dallamot tudok mutatni, a 24. kotta formája $A^{3-4}A$, a 25. kottáé pedig $AB^{4-5}CB + Refrén$.

(♩ = 96)

I-zil-day-dī ā-we-de ja-sil so-na,
Ay, da-la-da ka-lip-ti jal-giz mo-la.

24. kotta
Kvart-tercváltós dallam

$\text{♩} = 80$

Jil - kí - sí - mìn e - lim - niņ men de - ri - men, ay,
 Al - tın jul - dız ay - ga - gı en - be - gim - niņ,
 Ār tő - be - de köp jil - kí kög al - anı - ba,
 Mól - dü - re - gen kö - gil - dir köl - de - ri - niņ,
Refr.
 Kül - te - len - gen ja - lı war, Jel - den jüy - rük ja - nı - war,
 Sen' ay bak - kan a - dam - nıņ, En - be - gi - niņ ba - g'ay bar.

25. kotta
 Részlegesen
 kvart - kvintváltós dallam

Egyedi *do-* és *so-végű* dallamok

Egy *do-*n végződő dallamosztályt már láttunk, most azokat a *do-*n végződő dallamokat vizsgáljuk, amelyek autentikusnak tűnnek ugyan, de valamilyen tulajdonságuk miatt az anyagban magukban állnak.

A legáltalánosabb siratóformán kívül vannak egyedi sirató és menyasszonybúcsúztató dallamok is. Egy megbízható adatközlőnek bizonyult kilencvenéves néni például olyan menyasszonybúcsúztatót énekelt, mely hasonlít az általam Anatóliában gyűjtött siratók, valamint a magyar siratók egyszerűbb formáihoz, amennyiben *re* és *do* kadenciákkal a *(so)-mi-re-do* magon ereszkedve mozgott. Mivel azonban ez volt az egyetlen ilyen jellegű délnyugat-kazak siratódallam, ebből a hasonlóságból nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket (26. kotta).

$\text{♩} = 108$

Er - kin - dep ös - ken, oy, öz tő - rim,
 (E - rik - siz bo - sa - gam) E - rik - siz ke - tip, ow, ba - ra - mın,
 E - rik - siz ös - ken öz tő - rim,
 E - rik - siz ge - tip, ow, ba - ra - mın,
 Kay - ran - da me - niņ ba - wı - rim, ay.

26. kotta
 Mi-re-do központú
 kazak sirató dallam
 (folytatása a 198. oldalon)

Ba - wī - - - rīm-d'áw kī - y'al-may,
 Ay - na - la - yīn kal - kīm, ow, wa, deyd' bu - run - gu gīz - dar.
 (Ay-nā) Ba - zar-dan kel - gen, oy, ke - se - ler,
 Sa - maw - rī(n) šāy - ne - g'áw e - se - ler,
 E - rik - siz ke - tip, ow, ba - ra - mīn,
 Koš - a - man bols' aw še - še - ler, a, dey - di, goy.

26. kotta
 Mi-re-do központú
 kazak sirató dallam
 (folytatás a 197. oldalról)

Figyelemre méltó, hogy az iszlám szokásrendbe beépült adomány-megköszönő ima szintén a *mi-re-do* trichordon mozog, egységeit többnyire *re-n* zárva (27. kotta).

(♩ = 168)
 etc.

27. kotta
 Mi-re-do központú
 adomány-köszönő ima

A többi egyedi *do* végű dallam közül most csak egy nagy ambitusú, (aa^k/ab) motívumból felépülő dallamot mutatok be (28. kotta).

♩ = 112
 Ī - zīl - day - dī ā - we - de ja - sīl so - na, ηay,
 Ay - da - la - da ka - līp - t'ay jal - gīz mo - la, er - ken ay.

28. kotta
 Egyedi, nagy ambitusú
 mozgalmas dallam

Az általunk gyűjtött mixolid dallamok jelentős része műdal volt, mindössze három olyan so-végű dallam akadt, amelyet a dallammozgás és -felépítés alapján autentikusnak tarthatunk. Ezek közül most egy csikósdalt mutatok be, melynek az első sorában völgy–domb dallamvonal látható (29. kotta).

(♩ = 116)

Jitk' ay - day-min el gö-še - űey, a - la me-nen, e - yew,

Kel-dim ta-lay aw-li-űa, da - la me-nen, day-day, aw.

29. kotta
Egyedi, so-végű csikósdal

MÁS NEMZETEK DALAI

A területen élnek *türkmén* családok is. Néhányukat meglátogattuk, és számos dallamot sikerült felvenni tőlük. A 30. kottán egy olyan dallamot látunk, melyhez hasonló Anatólia területén is gyűjtöttem ottani türkménektől.

♩ = 104

Ya - xa - niű diy - bin - de yī - kil-dīm, yat - tīm,

Döl - fe - ni dol - du - rup düš - ma - ni at - tīm.

30. kotta
Türkmén dallam

Egy *azeri* dallamot kazak kísérőnk, Amandik énekelt, aki gyermekkorában tanulta Türkmenisztánban. A dallam 6/8-os lüktetése, valamint dallamvonala hasonló a kötetekben közölt azeri népdalokhoz (31. kotta).⁵

♩ = 100

Döl - fe - ni dol - du - rup düš - ma - ni at - tīm.

Döl - fe - ni dol - du - rup düš - ma - ni at - tīm.

31. kotta
Azeri dallam

Tatár dallamot az egyik meglátogatott türkmén család háziasszonyától hallottunk. Az ő anyja tatár volt, akit a század elején egy türkmén férfi Asztrahánban vásárolt birkákért. Énekesünk a dalt anyjától tanulta. Ez a nagy ambitusú, ereszkedő pentaton dallam élesen elüt a mangislaki dallamoktól, és tanulságosan mutat rá arra is, hogy milyen eltérő lehet egyes török népek zenéje (32. kotta, a 200. oldalon).

⁵ Például *Azerbaidžanskije narodnie liričeskie pesni*. Moszkva: 1965.

Ay u - ra - gım sa - lip iñ ba - šin - nan,
 Ko - yaš nu - ru - la - ba - riñ - din nur al - dik,
 Sal - kın šis - mä - lär - din suw a - lı - gan - da,
 Kul - yaw - lı - gıñ kem - gā bol - ga - diñ.

32. kotta
 Tatár dallam

A délnyugat-kazak népzenevel való megismerkedés után térjünk vissza az alapkérdéshez: vajon mennyiben hasonló a mangislaki népzene az ugyanezt a nyelvet beszélő, de innen 3000 kilométer távolságra vagy még nagyobb messzeségben élő mongóliai kazakok népzenejéhez? Hogy erre a kérdésre választ tudjunk adni, először meg kell ismerkednünk a mongóliai kazakok népzenejével. Erre a következő cikkben találhatunk módot.

(folytatjuk)

ABSTRACT

JÁNOS SIPOS

KAZAKH FOLKSONGS FROM THE TWO EDGES OF THE STEPPE, 2

These four articles are to serve as a comprehensive study on the folk music of two Kazakh ethnic groups, one living on the eastern shore of the Caspian Sea and the other living some 3000 km apart to the East, in Bayan Ölgiz, West Mongolia.

In the first article I wrote about the antecedents of my expeditions, described the collecting trip to South-West Kazakhstan and began to characterize the Kazakh musical styles.

In the second article we continue to make acquaintances with the remaining south-western Kazakh folk music styles and types, and with their connections to the folk music of other Turkic peoples and the Hungarian.

It is worth mentioning that an English book based on these articles was published by the Academian Publishing House under the title János Sipos, Kazakh Folksongs from the Two Edges of the Steppe with a CD supplement (www.akkrt.hu).

Magyar zene

2 • 2001